

Тихоненко О.В. Відображення кодифікаційних процесів в офіційно-діловому стилі української мови (на матеріалі «Словника ділової мови» М.Дорошенка, М.Станиславського, В.Страшкевича). *Мова і культура*. 2018. Вип.21, Т.IV(193). С.74-78.

УДК 811.161.2'374(091)

Тихоненко О. В., к. ф. н., доцент

Харківський національний аграрний університет ім. В. В. Докучаєва,
Харків

**ВІДОБРАЖЕННЯ КОДИФІКАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В ОФІЦІЙНО-
ДІЛОВОМУ СТИЛІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ (НА МАТЕРІАЛІ
«СЛОВНИКА ДІЛОВОЇ МОВИ» М. ДОРОШЕНКА,
М. СТАНИСЛАВСЬКОГО, В. СТРАШКЕВИЧА)**

Статтю присвячено аналізу кодифікаційних процесів в офіційно-діловому стилі української мови на матеріалі «Словника ділової мови» М. Дорошенка, М. Станиславського, В. Страшкевича. Визначено і схарактеризовано лексикографічні параметри студійованого джерела. Наголошено, що цей словник є синтезом попередніх лексикографічних праць, у якому відображено максимально кодифікаційні процеси мови загалом, лексико-фразеологічну систему і граматичні норми офіційно-ділового стилю української мови зокрема. Протягом досліджуваного періоду спостерігається варіантність норм на лексичному, граматичному і словотвірному рівнях.

Ключові слова: офіційно-діловий стиль, кодифікація, словник ділової мови, лексикографічні параметри, мовна норма, варіантність.

Процес упровадження української мови в усі сфери життя, зокрема в ділову, сприяв виробленню мовних норм офіційно-ділового стилю у 20-30-ті рр. ХХ ст. Питання норми та її кодифікації набуло особливого

значення. Нині для кращого осягнення багатства рідної мови й певною мірою повернення питомої української лексики особливо великої значущості набувають так звані репресовані лексикони, що потрапили під цензуру тоталітарної влади. Для сучасної лінгвістики ці словники становлять особливий інтерес і схиляють до осмислення надбань попередників, чим і зумовлена **актуальність** нашого студіювання.

Засобами кодифікації мови на певному синхронному зрізі є лексикографічні праці, оскільки в них встановлено мовну норму. Кодифікаційні процеси в офіційно-діловому стилі у період його становлення відображають словники ділової мови, які потребують ретельного вивчення. Тож **метою** цієї статті є аналіз кодифікаційних процесів в офіційно-діловому стилі української мови. Джерельною базою розвідки слугував «Словник ділової мови» (1930) (далі – СДМ-1930), укладачами якого є М. Ю. Дорошенко, М. Ф. Станиславський, В. М. Страшкевич. Реалізація поставленої мети передбачала вирішення таких **завдань**: виділити багатопараметровість досліджуваної лексикографічної праці для створення комплексної, цілісної картини кодифікаційних процесів в офіційно-діловому стилі української мови 20-30-х рр. ХХ ст.

Кодифікацію розуміємо як упорядкування, відкидання всього невластивого, чужого для літературної мови і прийняття народного, питомого – всього, що її збагачує. Свідома турбота про мову задля її відбиття у писемній формі (лексикографічних працях, граматиках) розуміється як кодифікація мови. Позитивним у кодифікації є те, що вона дозволяє замінити інтуїтивні уявлення про норму (імпліцитна норма) знанням норми (експліцитна норма) і сприяє стабільності термінологічної мовної норми на всій території поширення мови [1: 23].

СДМ-1930 був синтезом словників попередніх років. Оскільки упорядкування такого спеціального словника потребувало ретельної роботи, у 1926 р. було створено секцію ділової мови комісією при

соціально-економічному відділі ІУНМ [2: 8]. Його фундаментом був російський реєстр, однак секція упорядників «піддала російський реєстр належній критиці, взявши на увагу між іншим і те, що російська книжна мова вироблялася під ідеологічно чужими...впливами»; «критично ставилася до матеріалів, на підставі яких мала ухвалювати ті чи ті розв'язання» [2: 6]. Матеріалом для словника послуговували: словник Б. Грінченка (1925), «Словарь російсько-український» М. Уманця і А. Спілки (1925), «Російсько-український словник банкового діловодства» В. Орловського та І. Шелудька (1925), «Російсько-український словник» О. Ізюмова (1926), «Практичний російсько-український словник» М. Йогансена, М. Наконечного, К. Німчинова і Б. Ткаченка (1926), «Словник українсько-російський» А. Ніковського (1926), академічний «Російсько-український словник» (1924), «Російсько-український словник ділової мови» М. Гладкого і К. Туркала (1926), «Російсько-український словник правничої мови» (1926), «Фразеологія ділової мови» В.П. Підмогильного і Є.П. Плужника (1927) (далі – ФДМ-1927), рукопис словника «Російсько-українська ділова та газетна фразеологія» М.Ф. Станиславського (б/р), праця М.Д. Гладкого «Наша газетна мова» (1928), збірники документів установ і організацій (вісники, інструкції НКВС, фінансовий бюлетень) та ін.

Формат досліджуваної лексикографічної праці дозволяє створити модель мовної системи тієї доби загалом, де відтворено семантичну структуру слова, словотвірний потенціал тощо. Такий підхід до побудови словника вважаємо надзвичайно продуктивним для опанування офіційно-ділового стилю на етапі становлення, оскільки він задовольняв комунікативні потреби користувача. Перекладний (російсько-український) словник має алфавітно-гніздову структуру. Терміни і фразеологія переважно творилися за принципом використання питомо українського словотворення. Укладаючи СДМ-1930, автори дотримувалися вимог «Інструкції для укладання словників» 1928 р. Таким чином, було створено

проект нормативного словника, що був придатний до ділових стосунків і діловодства, складений на основі народної мови і позбавлений селянського, міського чи місцевого забарвлення [2: 10].

Порівняно з іншими словниками ділової мови у СДМ-1930 експліковано одразу декілька параметрів, що засвідчують кодифікацію графічних, акцентуаційних, орфографічних, граматичних, лексичних норм.

Акцентологічний параметр зводився до того, що на словах з кількома можливими наголосами упорядники з огляду на нерозробленість української орфоєпії не наважилися нормативно ставити один із них, тому позначили всі можливі, як-от: *ві́права, ві́гравний білет, підму́ри, зокі́льний, зійви́на, безо́платно*. Варіантність норми на орфоєпічному рівні спостерігалася саме в неологізмах.

Проблема нормування й кодифікації правопису тоді стояла надзвичайно гостро. Орфографічний параметр навіть у цьому словнику відбито відповідно до єдиного українського нормативного кодексу 1929 р., затвердженого Академією наук. Шляхом кодифікації правописних норм зафіксовано практику орфографічної передачі слів іншомовного походження: із пом'якшенням *л* – *балянс, бальотування, бухгалтер, кляса, клясифікація, клясовий, клуб, льокалізація, льозунговий, льомбард, метальоіндустрія, метальообробний, метальопромисловість, номенклатура, плян, фільольогічний*; із дифтонгом *ai* відповідно до тогочасної вимови було передано через *ав* – *авдиторія, авдієнція, автограф, льокавт*; написання через *ія* – *авіатор, варіант, екстериторіяльний, ініціатор, комісаріят, матеріал, офіційальний, територіяльний*; грецьку літеру "тета" передано через *т* – *катедра*.

Усе це свідчить про досить сильні позиції західноукраїнської правописної традиції, що було враховано в академічному кодексі.

Граматичний параметр зводився до вказівки в дужках на:

а) закінчення слова в родовому відмінку іменників однини чоловічого роду II відміни – *абонент (-та), адміністратор (-ра), актив (-ву), акциз (-зу), орендар (-ря)* [2: 10];

б) закінчення слова в родовому відмінку іменників однини жіночого роду III відміни – *невідкладність (-ности), неу(в)хильний* [2: 14], *ощадливості (-ости) безпладність (-ности), незисков(н)ість (-в(н)ости), безпладність (-ности)* [2: 15];

в) розрізнення дієслівних форм за видовою категорією (друге дієслово наводилося в доконаному виді з ремаркою (сов.) або без неї: *візувати, сов. – повізувати* [2: 23], *втручатися, втрутитися; упроваджувати, упровадити, вкоріняти, вкоренити, щеплювати, щепити* [2: 24], *впроваджувати, впровадити, запроваджувати, запровадити; заводити, завести, заносити, занести* [2: 25];

г) сполучуваність слова – *вигляд, виглядом, у такому вигляді, з вигляду*; [2: 22]; *увага, на увагу (до уваги), бути вартим уваги, не лишати без уваги/ звертати, звернути пильну увагу/ брати на себе чию увагу, звертати, звернути на себе чию увагу/ взяти на увагу/ не звертати, не звернути уваги/ беручи до уваги, маючи на увазі віддавати, віддати увагу кому, чому* [2: 25]. Аналіз засвідчує відображення відмінкових форм дієслівного та іменного керування.

У СДМ-1930 мали місце ремарки, скорочення й позначки. Ремаркували неологізми (Н) і слова, які ухвалила секція з упорядкування (Секц.), запозичені зі словника Грінченка (Г) і словника живої мови (СЖМ). Наприклад: рос. *анкета* – укр. *анкета, опитний лист (Секц.)* [2: 10]; рос. *ведомость* – укр. *розпис, чому; (Секц.), таблиця, (список) – реєстр* [2: 20]; *Брачующиеся – шлюбіванці (-нів) (Н), друзенці (-нів) (Н)*. [2: 10]; *Взыскание – 1) справляння, правіж (-вежу), правина (Г)* [2: 15]; *Доверитель, -ниця – віродівець (-вця), віродівця (СЖМ)* [2: 44].

СДМ-1930 фіксує варіантність норм на таких рівнях: словотвірному – *незисков(н)ість(-в(н)ости)* [2: 15], *металі[и], х(в)орість, х(в)ороба* [2: 17];

по(з)верховий [2: 25]; банк і банок [2: 12]; міністр і міністер [2: 100]; за(по)рука, праволом(н)иця [2: 40]; граматичному і лексичному – рос. анализ – укр. *аналіза*, (розслід); рос. визит – укр. *візита*; одвідини; рос. магистраль – укр. *магістраль*, *магістраля* (варіювання флексій, у результаті чого слово належить і до чоловічого, і до жіночого родів).

У словнику подекуди було розміщено параметр щодо тематичної належності терміна, що подавався у вигляді скорочень, наприклад: *Провод – 1) (техн.) – провід (-воду), дріт (дрóту); 2) (бухг.) – за́пис (-су); п. бухгалтерский – бухгалтерський за́пис; п. по счетам – за́пис на раху́нки [2: 171]; Дырокол (каниц. принадл.) – пробива́ч (-ча) [2: 46]; Заводчик – виробничник (-ка); (животнов.) – стада́рник (-ка) [2: 49].*

СДМ-1930 мав низку лексикографічних параметрів та презентував багаторівневе усталення норм (орфографічний, фонологічний, граматичний, морфологічний, лексичний рівні), що засвідчило всеохопне унормування (зокрема лексико-фразеологічне і граматичне). Словник ділової мови мав потужну на той час джерельну базу порівняно із словниками попередніх років, що презентували ділову сферу.

Таким чином, більшість слів, що входили до реєстрів досліджуваного словника, мали елементи гніздування. Похідні слова мали формально зумовлену семантичну будову. Слова, що належали до словотвірного гнізда, мали високу частотність уживання, використовувалися в мовних штампах і кліше, тому супроводжувалися простими реченнями. Наприклад: *Бездействовать – не працюва́ти, не дія́ти; (о лицах) – нічо́го не робити, бу́ти нечинним, недійовим; завод -вует – вирóбня стоїть, ваку́є; комиссия -вует – комісія нічо́го не рóбить; машина -вует – машина гуляє; рабочая сила -вует – робóча сила гуляє [2: 11];*

Явка – 1) (прибытие) – прибу́ття, о́каз (-зу) (Н); я. в суд – прибу́ття до су́ду, прибу́ття на суд, о́каз пе́ред суд; я. личная – особисте прибу́ття, о́каз особистий; необходима личная -ка – тре́ба оказáтися (прийти) особисто; явка всех членов президиума обязательна – а) бу́ти всім

учасникам президії неодмінно; б) повинні прибути всі учасники президії неодмінно; 2) (предъявление) – показ (-зу), подання; явка документів производится от 10 до 2 часов дня – документи подають з 10 до 2 години дня [2: 249].

На етапі становлення офіційно-діловий стиль української мови потребував закріплення лексичних і фразеологічних одиниць, результатом чого стало упорядкування лексикографічних праць саме такого спрямування. Хоч процес національного відродження було згорнуто 1932 р. і закінчився трагічно, праця мовознавців в унормуванні української мови передусім у діловій сфері мала наукові засади. Саме тоді упорядкування словників певної сфери було вельми важким завданням, оскільки не було чіткого критерію щодо відбиття лексичного матеріалу. Загалом у словнику відбито стильову характеристику, граматичні форми й характеристики слів. Певна ремарка у словнику відповідала усталенню певного рівня мови.

Отже, СДМ-1930 став синтезом попередніх лексикографічних праць, у якому було відображено максимально кодифікаційні процеси мови загалом, лексико-фразеологічну систему і граматичні норми офіційно-ділового стилю української мови зокрема. Це не лише лінгвістичне відображення періоду становлення норм офіційно-ділового стилю української мови, а й інструмент ділового спілкування 20-30-х рр. ХХ ст. Показовим видається параметр сполучуваної слів, коли прочитання перекладу російського слова зводиться до низки українських відповідників щодо вмотивованого їх уживання. Такий параметр має своє функціонально-комунікативне призначення, принагідно виконує роль практичного порадики. Тож словник демонструє антропоцентричний підхід його упорядників.

Перспективи подальших розвідок. Проаналізована лексикографічна праця становить джерельну базу для вивчення кодифікаційних процесів в українській мові, порівняльного аналізу мовних явищ із сучасною

картиною, виявлення і врахування принципів, важливих для укладання сучасних словників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Боярова Л. Словникова кодифікація і термінологічна норма (90-і рр. ХХ ст. – поч. ХХІ ст.) / Л. Боярова // Українське мовознавство : міжвідомчий наук. зб. – Київ : Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2008. – Вип. 38. – С. 21-29.

2. Дорошенко М. Словник ділової мови. Термінологія та фразеологія (Проект) / М. Дорошенко, М. Станіславський, В. Страшкевич. — Харків-Київ: Держвидав України, 1930. — 260 с.

Тихоненко Е.В., к. ф. н., доцент

Харьковский национальный аграрный университет им. В.В.Докучаева,
Харьков

ОТОБРАЖЕНИЕ КОДИФИКАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ В ОФИЦИАЛЬНО-ДЕЛОВОМ СТИЛЕ УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА (НА МАТЕРИАЛЕ «СЛОВАРЯ ДЕЛОВОГО ЯЗЫКА» М. ДОРОШЕНКО, М. СТАНИСЛАВСКОГО, В. СТРАШКЕВИЧА)

Статья посвящена анализу кодификационных процессов в официально-деловом стиле украинского языка на материале «Словаря делового языка» М. Дорошенко, Н. Станиславского, В. Страшкевича. Определены и охарактеризованы лексикографические параметры исследуемого источника. Отмечено, что этот словарь является синтезом предыдущих лексикографических работ, в котором были отражены максимально кодификационные процессы языка в целом, лексико-фразеологическая система и грамматические нормы официально-делового стиля украинского языка в частности. На протяжении исследуемого

периода обнаружена вариантность норм на лексическом, грамматическом и словообразовательном уровнях.

Ключевые слова: официально-деловой стиль, кодификация, словарь делового языка, лексикографические параметры, языковая норма, вариантность.

Tykhonenko O. V., PhD, Associate Professor

Kharkiv National Agrarian University named after V. V. Dokuchaiev, Kharkiv, Ukraine

THE REFLECTION OF CODIFICATION PROCESSES S IN THE UKRAINIAN OFFICIAL AND BUSINESS STYLE (ON THE MATERIALS OF THE «BUSINESS LANGUAGE DICTIONARY» EDITED BY M. DOROSHENKO, M. STANISLAVSKY, V. STRASHKEVYCH)

The article is devoted to the analysis of the codification processes in the Ukrainian official and business style conducted on the materials of the «Business Language Dictionary» edited by M. Doroshenko, N. Stanislavsky, V. Strashkevych. The lexicographic parameters are determined and analyzed. It is noted that this dictionary is a synthesis of the previous lexicographical works, which reflects the maximum codification processes of the language, the lexical-phraseological system and the grammatical norms of the Ukrainian official and business style. The variation of the norms at the lexical, grammatical and word formations levels are observed during the study period. The article is of interest to specialists in the field of the lexicography, the language history and the stylistics.

Keywords: official and business style, codification, business language dictionary, lexicographic parameters, language norm, variant.